

Bittera Éva

EGY MAGYAR ARISZTOKRATA NŐ KISEBBSÉGI LÉTHELYZETBEN (1918–1945)

Csáky Mihályné gróf Nemes Gabriella sorsa
a családi iratok tükrében

A hazai történelemtudomány a centenáriumhoz közeledve az utóbbi években kiemelt figyelmet szentelt a Trianon-témakörnek. A politika- és hadtörténeti munkák megjelenése mellett a korszakot tárgyaló társadalomtörténet-írás terén új módszertani trendek kibontakozásának lehetünk tanúi. Egyrészt kitolódtak a vizsgálat időbeli keretei: napjainkra talán a korszak iránt érdeklődő laikusok számára is egyértelművé vált, hogy a Trianon-traumában 1920. június 4-én csupán a pont került fel az 'i'-re. Ha Trianonról beszélünk, akkor a legszűkebb értelemben véve is már az 1918 és 1921 közötti időszakot tárgyaljuk. Nemcsak az elemzések időbeli kerete, de gyakran a perspektívája is megváltozott a kurrens szakirodalmi munkákban. Az egyéni sorsokra fókuszálva ma már kézzelfogható közelségbe kerülhet az olvasó számára az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése, az impériumváltások és a békeszerződés aláírása nyomán össztársadalmi szinten bekövetkezett válságéveket megélő kisember sorsa, és a már jól ismert statisztikák és veszteséglisták száraz tényei mögött kirajzolódik a karriereket és egzisztenciákat romba döntő, családokat szétválasztó valóság.¹ Bernard Lepetit-vel szólva a történelmi vizsgálat során a léptékek változtatása a valóság újabb részleteinek megismeréséhez, a korábbiaktól eltérő ok-okozati összefüggések felismeréséhez vezetheti a kutatót.²

Tanulmányomban egy arisztokrata nő, gróf Csáky Mihályné, született gróf Nemes Gabriella perspektívájából mutatom be a Csehszlovákiában maradt magyar főnemesség két háború közötti létviszonyainak és mentalitásának néhány elemét. Csáky Mihályné iratanyaga lehetővé teszi, hogy a Párizs környéki békék előírásai alapján megalkotott közép-európai társadalmi berendezkedés következményeit egy egyéni sorsot követve vizsgáljuk meg, így gazdagítva a kor kollektív tapasztalatairól alkotott képünket.

A magyar arisztokráciatörténeti munkák közül viszonylag kevés foglalkozik hangsúlyosan a két világháború közötti időszakkal, eltekintve a korszakot meghatározó főnemesi származású politikusok biográfiáitól. A forráskiadások közül

¹ Ehhez lásd például *Ablonczy Balázs*: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története. (Modern magyar történelem) Bp. 2020.; *Trianon arcai: naplók, visszaemlékezések, levelek*. Szerk. Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó. Bp. 2018.

² Idézi *Szijártó M. István*: Mi a mikrotörténelem? *Aetas* 11. (1996) 4. sz. 157.

(például naplók, emlékiratok) már több olyan munkát vehet kezébe az olvasó, amelyek érintőlegesen az 1920-as, 1930-as évekre is kiternek.³ Az utódállami arisztokrata lét azonban a legkritikább esetben képezi vizsgálat tárgyát.⁴ A csehszlovákiai körülményekről gróf Esterházy János nővére, gróf Esterházy Lujza ugyan 1991-ben megjelent emlékiratában hosszan értekezik, de a kötet mégsem ad általános képet az immár külhoni magyar arisztokrácia mindennapjairól.⁵

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a kisebbségi sorba jutott magyar főnemesség többsége számára közömbös lett volna szűkebb pátriája sorsa. A tanulmány középpontjában álló asszony férje, gróf Csáky Mihály volt például az egyik legaktívabb magyar mágnás e tekintetben: a Szlovenszkói Magyar Párt (németbarát) alelnökeként, valamint az 1939-ben betiltott, majd 1942-ben újraindult Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (a továbbiakban: SZMKE) vezetőjeként – igaz, csupán pár évig töltötte be ezt a posztot a második világháború alatt – sokat tett a felvidéki magyarság kulturális értékeinek megőrzéséért.⁶ Bár a szakirodalom szerint az 1940-es években Csáky nehezményezte a Magyar Párt elnökének, Esterházy Jánosnak a fősodorral ellentétes, a németbarát vonalat kritizáló tevékenységét,⁷ Esterházy húga emlékirataiban mindvégig elismerően és pozitívan nyilatkozik Csáky Mihályról.⁸ Érdekes módon Csáky Mihályné irataiban minderről csak kevés szó esik. Nála a kisebbségi lét más, indirektebb aspektusai érhetők tetten, föltárva Trianonnak és következményeinek a főnemesi hétköznapiakra, mentalitásra és életmódra gyakorolt hatásait.

A forrásokról

A Csáky család gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter leszármazottaihoz köthető ágának 20. századi iratanyagát az Osztrák Állami Levéltárban őrzik.⁹ Itt kapott helyet Csáky Mihály és felesége levelezőlapokkal, sürgönyök-

³ Például Trianon arcai i. m.; Andrassy Ilona grófnő irathagyatéka I–II. Szerk. Kovács Lajos. Győr 2017.

⁴ Fontos ellenpélda: *Báró Kemény Jánosné Augusta Paton: Önéletrajzi emlékezések*. Bp. 2018.

⁵ Esterházy Lujza a magyar ügy híveként egész életét a szlovák–magyar megbékélésnek szentelte. Lásd *Esterházy Lujza: Szívek az ár ellen. Népek ütközése – Közép-európai tapasztalatok*. Bp. 1991.

⁶ *Popély Árpád: A Szlovák Köztársaságban maradt magyar kisebbség helyzete és önszerveződése*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 170.; *Fügedi Erik: A Csáky család szepesmindszenti levéltára*. Levéltári Közlemények 50. (1979) 1. sz. 93.

⁷ *Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat*. In: *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I–IV*. Szerk. Tóth László – Filep Tamás Gusztáv. Bp. 1998. I. 41.

⁸ Lásd például *Esterházy L.: Szívek az ár ellen* i. m. 102.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchivban (a továbbiakban: ÖStA HHStA) található Csáky család szepesmindszenti levéltára 1968-ban, letétként került a levéltárba, 2011-től pedig

kel együtt 482 tételt számláló, 1922 és 1944 közötti levelezése is. A gazdag anyag kuriózumnak tekinthető, minthogy mindkét fél levelei fennmaradtak, vagyis tökéletesen rekonstruálhatóak az események és az időbeli sorrend is. A levelezésen túl a házaspár mindkét tagjától találunk egyéb iratokat is, többek között életrajzokat, igazolványokat stb.¹⁰ A levelek mellett az asszony 1952-ben készült rövid önéletrajza képezi a tanulmány legfontosabb forrását.¹¹

A levelek nagy száma önmagában nem számít különlegességnek. Egy arisztokrata gyermek ugyanis már egészen fiatal kora óta napi rendszerességgel írt, naplót vezetett, mivel ez neveltetésének fontos részét képezte. Nemcsak az íráskészség fejlesztése miatt szorgalmazták a szülők és nevelők a naplóiírást, hanem az önkifejezés, az önálló véleményformálás szempontjából is lényegesnek tartották.¹² Ugyanez igaz a levélíráásra is. Esetünkben több a Csáky Mihálynétól származó levél,¹³ de férje is szorgalmasan küldött magáról részletes híradásokat távollétei során.

A 19. században egy úrinő számára evidencia volt a napi levélírás, amely a társadalmi érintkezés egy formáján túl lehetőséget adott számára érzelmei, észrevételei kifejezésére is. Persze a műfajnak voltak íratlan, sőt olykor írott szabályai is; így például a levélíró pontosan tisztában volt azzal, hogy írását a címzetten kívül gyakran egyéb családtagok is el-, sőt felolvasták, akár unalmas délutánok színesítése gyanánt.¹⁴ Arról, hogy ez a szokás az arisztokrácia körében mennyire volt elterjedt, kevés információval rendelkezünk, de a jelenségre való utalások a Csáky-levelezésben is fel-felbukkannak. Talán kissé meglepő módon épp a friss vőlegény Csáky Mihály írta egy alkalommal a következő sorokat unokatestvérének és immár menyasszonyának, Nemes Gabriellának: „Nem álltam ki, kellett

---

ajándékozás útján annak tulajdonát is képezi. Fazekas István véleménye szerint az anyag néhány évvel korábban, 1956-ban került a levéltárba, lásd *Fazekas István: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai I. Levéltári leltárak 10.)*. Bp. 2015. 518–522. A 19–20. századi iratanyag jelentős részét Csáky Mihálynak és közvetlen hozzátartozóinak levelezése és személyes dokumentumai teszik ki. (<https://bit.ly/3iPe1QH>, letöltés 2020. szept. 2.)

¹⁰ A Csáky család szepesmindszenti levéltárának összefoglaló jelzete: ÖStA HHStA SB Csaky. Ezen belül gróf Csáky Mihály és neje levelezése a következő jelzet alatt található: ÖStA HHStA SB Csaky 244-8., 244-9.

¹¹ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

¹² *Martina Winkelhofer: Das Leben adeliger Frauen. Alltag in der k.u.k. Monarchie.* Innsbruck–Wien 2016. 23.

¹³ A hosszú magánleveleket a szakirodalom tradicionálisan női műfajként tartja számon. Lásd *Christa Hämmerle – Edith Saurer: Frauenbriefe–Männerbriefe? Überlegungen zu einer Briefgeschichte jenseits von Geschlechterdichotomien.* In: *Briefkulturen und ihr Geschlecht. Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute.* Hrsg. Christa Hämmerle – Edith Saurer. (L'Homme Schriften Bd. 7.) Wien–Köln–Weimar 2003. 9–10.

¹⁴ A magánlevelezés és a női írásbeliség kapcsolatához lásd *Szécsi Noémi – Géra Eleonóra: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914).* Bp. 2015. 34–55.; *Hämmerle, Ch. – Saurer, E.: Frauenbriefe–Männerbriefe? i. m. 12.*

írnom Neked!! Azt a másik levelet, amit a nyilvánosságnak írtam, olyan nehéz volt megírni, azért ment csak oly későn el! Nem tudok Dicmicemnek¹⁵ úgy írni, mint ahogy az emberek azt mondják, hogy »illik«!¹⁶ Csáky az egy nappal korábban elküldött levelére utalt, amely szintén fennmaradt a levéltárban őrzött dokumentumok között.¹⁷ A két írás közti különbség tetten érhető a levelek tartalmában és hangnemében (a korábbi konvencionálisabb, mértéktartóbb, ridegebb), de leginkább a megszólításban és a búcsúformulában szembeűnő az eltérés.

A levél mint egodokumentum történeti forrásértéke az imént felvázolt gyakorlat vizsgálatán nyilvánvalóan túlmutat, amint erre Gyáni Gábor is felhívja a figyelmet egy 2019-ben megjelent tanulmányában.¹⁸ Gyáni többek között Fritz Redlichnek és Sipos Balázsnak a napló, a memoár és a levelezés műfajának történeti hasznosíthatóságáról és hitelességéről vallott nézeteit ismerteti írásában, míg végül ő maga arra a következtetésre jut, hogy a napló és a többi egodokumentum – beleértve a levelet is –, hitelességét és valódi forrásértékét az adja, hogy „[...] a maga szubjektív mibenlétében idézi fel – hiteles módon – azt a múltat, melynek történelmiesített fogalma egyáltalán nem független a cselekvő (az érző és gondolkodó) történelmi ágenstől”.¹⁹ Hogy a történész ki tudja-e hámozni a rendelkezésére álló forrásból azt az egyéni *történelmi tapasztalatot*, amelyre kíváncsi, és amely minden ilyen egodokumentumot unikálissá tesz, az – mint valójában minden történeti kutatás – a megfelelő kérdésfeltevéstől függ. Ebben az esetben különösen nagy szükség van a történész kreativitására, mivel minden egyes ego-forrás egyedi nézőpontot tükröz, ebből kifolyólag „személyre szabott” problémafelvetést követel meg attól, aki meg akarja ismertetni.²⁰ A Csáky-levelezés esetében ezek a témák egy kisebbségi létállapotba sodródott magyar arisztokrata család életviszonyiban, mentalitásában, anyagi helyzetében határozhatóak meg, a klán egyik fontos tagjának, Csáky Mihálynénak a szemszögéből vizsgálva. Jelen tanulmánynak nem témája a nőtörténet-írás mint „műfaj” sajátosságainak részletes bemutatása, ehhez napjainkban egyre bővülő szakirodalom áll rendelkezésünkre.²¹ Röviden mégis kell említeni,

¹⁵ Csáky Mihály ezt a becenevet adta feleségének, az összes levelében ez a megszólítás szerepel.

¹⁶ Csáky Mihály levele Nemes Gabriellához. Bijacovce [Szepesmindszent], 1923. okt. 24. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8. A (későbbi) házaspár teljes levelezésére jellemző a felkiáltójel szinte kizárólagos használata és az írásjelek halmozása.

¹⁷ Csáky Mihály levele Nemes Gabriellához. Bijacovce [Szepesmindszent], 1923. okt. 23. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

¹⁸ Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetirői haszna. Bárka 27. (2019) 2. sz. 69–74.

¹⁹ Uo. 73.

²⁰ Uo.

²¹ Például *Pető Andrea*: Társadalmi nemek és a nők története. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. (Osiris Tankönyvek) Bp. 2006. 521–538.; *Judith Butler*: Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása. (Feminizmus és történelem) Bp. 2006.; Van-e a nőknek történelmük? Szerk. Joan Wallah Scott. (Feminizmus és történelem) Bp. 2001.

hogy általában milyen jellegű információkra számíthatunk, ha arisztokrata nőtől származó dokumentumokat vizsgálunk – feltéve, hogy nem valamelyik, a politika és a közélet iránt rendkívüli módon érzékeny Andrássy-családtagról van szó.²² A férfi szempont mellett, vagy éppen azzal együtt vizsgálva számos ponton frissítheti meglévő ismereteinket az adott korszakról a női perspektíva beemelése a kutatásba. A női források ugyanis gyakran egészen más részletekre hívják fel a figyelmet, mint a férfi szerzőktől származók. (Hogyan érintette a család életét a megváltozott politikai helyzet? Eleget tudtak-e tenni új helyzetükben is az arisztokrata nőkkel szembeni legalapvetőbb társadalmi elvárásoknak?) Tartalmukat tekintve ezek a naplók, emlékiratok, sőt a női rokonok közötti levélváltások is elsősorban a háztartás vezetése, a gyermeknevelés, a családi élet, a születés, halál, esetleg a társadalmi események kapcsán felmerülő problémákról vagy éppen sikerekről számolnak be. Ezek a témák fordulnak elő leggyakrabban Csáky Mihályné iratanyagában is.

Csáky Mihályné életútja

Gróf Csáky Mihályné, született gróf hidvégi és oltszemi Nemes Gabriella Mária élettörténete tipikusan 20. századi magyar arisztokrata életút. Rekonstruálásához fontos forrás önéletrajza, amely az 1952-ben ellene indított koncepciók eljárásnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött anyagai között található, másolatban pedig az Osztrák Állami Levéltárban korlátozás nélkül hozzáférhető.²³ Nemes Gabriella 1902. február 26-án látta meg a napvilágot Bécsben, gróf Nemes János és gróf Csáky Natália második gyermekeként. Gyermekkorának színtere tizenegyéves koráig Bánhalma (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye) volt, nyaranta pedig sok időt töltött a család erdélyi birtokán, Hidvégen.²⁴ A szülők, részben ellentmondva az arisztokrata kényelemről és luxusról alkotott sztereotip elképzeléseknek, tevőlegesen is részt vettek az alföldi birtok karbantartásában, az állatok gondozásában, és bevonták a munkákba gyermekeiket is. Nemes Jánosné persze nem egzisztenciális okokból töltötte délelőttjeit a baromfiudvarban; hasonlóan gróf Andrássy Ilonához, aki szinten kedvét lelte ilyen elfoglaltságokban első férje, gróf Esterházy Pál pápateszéri birtokán.²⁵ (Felmerülhet persze annak a

²² Ifj. Andrássy Gyula gróf feleségének, valamint unokahúgainak-mostohalányainak fennmaradt iratanyagai arról tanúskodnak, hogy az asszony és négy lánya a bel- és külpolitikai eseményeket részletekben menően követték, kommentálták. Ehhez lásd *Gróf ifjabb Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra: Napló 1917–1922*. Bp. 2018.

²³ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3. Az Állambiztonsági Szolgálatok-Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL) őrzött anyag jelzete: ÁBTL 3.1.9.-V-101913.

²⁴ Ma Hâghig, Románia, Kovászna megye.

²⁵ Andrássy Ilona levele anyjához, Zichy Eleonórához. Pápateszér, 1911. máj. 5. In: Andrássy Ilona grófnő irathagyatéka i. m. II. 141–142.

gyanúja is, hogy Csáky Mihályné 1952-ben szándékosan hangsúlyozta a család állattenyésztésben szerzett tapasztalatait – mivel az életrajzot vallatói kifejezetten az ellene indult eljárás részeként készítették.)

1913-ban a Nemes család áttette székhelyét Komjátra,²⁶ és ettől kezdve csak ritkán jártak vissza a ma már Kenderes részét képező Bánhalmára. Az 1910-es évek elején sorban születtek az újabb Nemes-gyermekek, a legfiatalabb, Nemes Anna, 1914 januárjában. Az első világháború kitörésének évében a tizenkét éves Nemes Gabriella súlyos skarláttal küzdött, a felépülés utolsó fázisaként hetekig lábadozott a monarchiabeli arisztokrácia kedvelt üdülő- és gyógyulóhelyén, a horvátországi Lovránában.²⁷ A háború a szűk család körében nem követelt halálos áldozatot. Az édesanya, sok más főúri feleséghez hasonlóan, karitatív tevékenységgel, egészségügyi szolgálattal igyekezett segíteni a hátszázgot és a visszatérő sebesülteket. Komjáton húszágyas hadikórházat létesített, lehetőséget biztosított a település asszonyainak és leányainak ápolónői tanfolyam elvégzésére, emellett a Vöröskereszt az ő kezdeményezésére rendezett be egy kisebb üdítő-állomást az érsekújvári pályaudvaron, ahol teát, kenyeret és cigarettát osztottak az átutazó katonáknak.²⁸ Mindebből legidősebb leánya, Gabriella kevésbé vehette ki a részét; édesanyja legfeljebb annyit engedélyezett számára, hogy vasárnaponként felolvasson a kórházban fekvő sebesült katonáknak, vagy sakkozzon velük. Nemes Jánosné Csáky Natália híresen szigorú asszony volt, férje 1928-ban bekövetkezett halála után pedig egyértelműen ő volt a Nemes-klán feje. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona leírása szerint „Mausi Mama” jelentős túlsúlyával és két, folyvást mellette sertepertelő tacsokjával tiszteletet parancsoló jelenség volt.²⁹

A család az 1918 végi összeomlást és a kommünt részben komjáti otthonában, részben Budapesten élte meg. Az életrajz nem tér ki a kastélyt, a birtokokat vagy a családtagokat ért atrocitásokra, ám ez a tény, ismerve a dokumentum keletkezésének körülményeit, nem zárja ki, hogy a Nemesek is átéltek kifejezetten személyük és vagyonuk ellen irányuló incidenseket. Birtokaik földrajzi elhelyezkedése révén a család kétszeresen is veszített Trianonnal: a román és a csehszlovák földreform is súlyosan érintette a Nemes-javakat.

²⁶ Ma Komjatice, Szlovákia, Nyitrai kerület.

²⁷ Ma Lovran, Horvátország, Isztria, Tengermellék-Hegyvidék megye.

²⁸ Nemes Jánosné háború alatti karitatív tevékenysége nem egyedülálló a korban, számos arisztokrata asszony látott el hasonló feladatokat. Egyik legaktívabb „képviselőjük” gróf Erdődy Sándorné volt. Számos társához hasonlóan Erdődy Sándorné is részben szervezeti keretek között, a Vöröskereszttel karöltve végezte munkáját, részben viszont saját forrásból, a család kastélyait is felhasználva kórház céljára. A jótékonykodás és betegápolás visszatérő elemei között találjuk az ideiglenes kórházak kialakítását és a személyes önkéntes munkavállalás mellett anyagi támogatását is, valamint a már említett üdítőállomások létesítését a nagyobb pályaudvarokon. Lásd *Kelbert Krisztina: Gróf Erdődy Ilona. (Arcképcsarnok – Híres szombathelyi nők 14.)* Szombathely 2016. 19–21.

²⁹ *Gróf Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség I–II.* Bp. 2011. I. 36.

Nemes Gabriella életútjában a következő jelentős esemény házasságkötése volt unokatestvérével, Csáky Mihállyal. A két fiatal gyermekkor óta ismerte egymást, de csak hosszú idő után, 1922 nyarán találkoztak újra. Csáky 1924 elején jegyezte el nála két évvel idősebb unokanővérét, ám a szülők a frigy létrejöttéhez a vőlegény erdőmérnöki vizsgájának sikeres teljesítését szabták feltételül. A pár első hosszabb levélfolyama ebből az időszakból származik. Naponta írtak egymásnak – többnyire szokványos hétköznapi eseményekről vagy egymás iránti vágyakozásukról –, leveleik pedig viszonylag hamar eljutottak a címzettjükhöz a szászországi Tharandtba, illetve Komjátra. Az esküvőt 1924. szeptember 29-én tartották a komjáti plébániatemplomban.³⁰ A fiatal férj nagyjának, az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin özvegyének halálával 1925-ben megörökölte a szepesmindszenti³¹ Csáky-birtokot a kastéllyal együtt. A házaspár itt rendezkedett be; a férj, erdőmérnöki ismereteit kamatoztatva, a birtok modernizálásába fogott. 1925-ben született meg egyetlen gyermekük, Csáky György Imre.

A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint Csáky Mihályné életútja az 1920-as évek második felében, illetve az azt követő évtizedben a korszak és társadalmi státusza adta lehetőségek és keretek között zajlott. A házaspár szenvedett attól, hogy György fiuk után nem született újabb gyermekük, pedig mind a ketten részt vettek a hasonló problémák esetében a korban gyógyomódként számoltartott fürdőkúrán. (Csáky Mihályné 1929 nyarán Franzensbadban töltött el körülbelül egy hónapot ebből a célból.³²)

A levelek és képeslapok tanúsága szerint a feleség többször is megfordult külföldön. 1930-ban gyermekével Fonyód-Bélatelepen nyaralt (a későbbiekben még lesz szó a településnek a két háború közötti hazai társadalmi életben betöltött szerepéről), a következő évben pedig az észak-franciaországi Dinard-ban élvezhette néhány hétig nagynénje, Csáky Ilona (ifjabb gróf Tisza István egykori neje) és újdonsült férje, a brit teniszklasszis Reginald Villiers Forbes vendégszeretetét.³³ Franciaországi élményei mély benyomást tettek rá, csakúgy, mint két későbbi nyugat-európai utazása, amelyekre még a harmincas években került sor (1935: Párizs, 1936/1937?: Németország).

Apja halála után Csáky Mihályné örökölte a Nemes-család pusztatomaji (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye) birtokát, amelynek fenntartására és modernizálására, valamint a jelentős, magyar fajtájú szarvasmarha-állomány ellátására férje sok időt

³⁰ Magyarország, 1924. szeptember 27. 8.

³¹ Ma Bijacovce, Szlovákia, Eperjesi kerület.

³² Csáky Mihályné levelei férjéhez. Franzensbad, 1929. július-augusztus. ÖStA HHStA SB Csáky 244-9. – Bár a mai Csehország területén található település neve már 1929-ben is Františkovy Lázně volt, az asszony természetesen mindig a német nyelvű verziót használja leveleiben.

³³ Csáky Mihályné levelei férjéhez. Fonyód-Bélatelep, 1930. július; Csáky Mihályné levelei férjéhez. Dinard, 1931. augusztus-szeptember. ÖStA HHStA SB Csáky 244-9.

és energiát fordított.³⁴ A gazdaság a háború alatt is üzemelt, ameddig a körülmények ezt lehetővé tették: a tulajdonos még 1944 márciusában is keresett a lóvasalás és mindenféle kovácsmunkák mellett kifejezetten a gőzgéphez, cséplő- és traktor-gépekhez jól értő gépészkovácsot meglévő traktorkezelője mellé.³⁵

Csáky Mihályné neve ritkán, legfeljebb társasági vagy jótékonyági események kapcsán tűnt fel a korabeli sajtóban. 1936-ban például számos magyar arisztokrata mellett ő is csatlakozott egy, a gazdatisztek nyugdíjkérdésének megoldását zászlajára tűző mozgalomhoz;³⁶ 1940-ben pedig a *8 Órai Ujság* gyűjtésének keretében egy nem túl magas összeggel, 16 pengővel járult hozzá a tavaszi nagy árvizek károsultjainak megsegítéséhez.³⁷

Az arisztokrácia magyarországi helyzetének változását az 1940-es években jól érzékelteti a Budapest Főváros Levéltára közjegyzői okiratokat tartalmazó gyűjteményében fellelhető három bejegyzés Csáky Mihálynéval kapcsolatban, amelyekben feljegyezték az asszony foglalkozását is. 1941-ben, egy meghatalmazási ügy kapcsán tűnik fel először „Csáky Mihályné gróf Nemes Gabriella gróf”, Budapest I. kerület, Karácsonyi utca³⁸ [sic] 3-5. szám alatti lakos neve, foglalkozása: háztulajdonos.³⁹ (Valóban, az asszony neve alatt két nagyobb volumenű fővárosi ingatlan adás-vétele történt a szóban forgó évben: először a Liszt Ferenc tér 3. alatti kétemeletes bérházban lévő tulajdonrészét adta el a Hungária Egyesült Gőzmalom Rt.-nek, 233 000 pengő értékben;⁴⁰ majd pár héttel később Gubi Ármintól 249 000 pengőért megvásárolta a lakcímében is feltüntetett Karácsonyi utcai bérházat.⁴¹) A háború után, 1948-ban természetesen a főnemesi rang már eltűnik a neve mellől, foglalkozására nézve pedig a „gazdálkodó neje” megjelölés szerepel.⁴² (Arról természetesen hallgat az okirat, hogy a „gazdálkodó” férj hollétéről felesége évek óta semmilyen információval nem rendelkezett, mivel

³⁴ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.; *Tolnay Gábor: A szarvasmarhatenyésztés jellemzői és a tiszántúli mezőgazdasági kamara irányítói hatása a két világháború közötti Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.* In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 6. Szerk. Botka János. Szolnok 1991. 208.

³⁵ Köztelek, 1944. március 5. 249.

³⁶ A földbirtokosok a gazdatisztekért. Magyarország, 1936. március 19. 14.

³⁷ A 8 Órai Ujság újabb gyűjtése. 8 Órai Ujság, 1940. április 21. 4.

³⁸ Ma Budapest I. kerület Kuny Domokos utca.

³⁹ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL)/ A jogszolgáltatás területi szervei/ Fekete László közjegyző iratai. Okiratok. HU BFL - VII.160.a – 1941 – 0613.

⁴⁰ Magyar Nemzet, 1941. június 29. 10. – A Hungária Egyesült Gőzmalom Rt. az épületet lebontatta, és helyére egy Barát Béla és Novák Ede által tervezett sarok-társasházát építtetett, amely ma is áll (úgynevezett HEG-házak). Lásd <https://bit.ly/2VNtLgJ> (letöltés 2020. szept. 4.)

⁴¹ Magyar Nemzet, 1941. augusztus 17. 20. – Csáky Mihálynét még bebörtönzésekor is ezen a lakcímen tartották nyilván.

⁴² BFL/ A jogszolgáltatás területi szervei/ Rónay Tibor közjegyző iratai. Okiratok. HU BFL - VI-I.155.a – 1948 – 0166.

Csákyt 1945 tavaszán internálták, majd pár hónap raboskodás után a Szovjetunióba hurcolták.)⁴³ Nem említi (miért is tenné) azt a körülményt sem, hogy az asszony 1945 nyarán, a csehszlovák–magyar lakosságcsere előzményeinek áldozataként, kénytelen volt fiával áttelepülni Magyarországra.⁴⁴

Csáky Mihályné korabeli életviszonyainak valóságához a harmadik, 1949-es keletű bejegyzés áll a legközelebb, amely szerint „alkalmi munkásként”⁴⁵ kereste a kenyerét. Az asszony 1945 tavaszán varrónőként dolgozott, miközben férje egy kenyérgyárban volt alkalmazásban. Az áttelepülés után már férje nélkül kellett boldogulnia Budapesten; részben kötésből, részben felszolgálásból élt – ez utóbbi munkáját egy kis presszóban végezte a Krisztina körúton. 1946 őszén sikerült elhelyezkednie az Actio Catholicánál, s egészen a szervezet működésének ellehetetlenítéséig,⁴⁶ 1948 nyaráig változatos munkakörökben dolgozott különböző telephelyein: volt segédmunkás, de három alkalommal lehetősége nyílt arra is, hogy gyermekvonatokat kísérjen Belgiumba.⁴⁷

1948 ősztől nevelőnőként alkalmazták egy, a francia követséggel kapcsolatban álló családnál. Ez, a neveltetéséhez valamivel közelebb álló és azzal összeegyeztethető munkahelye adta az ürügyet végül az ellene indított nyomozáshoz, majd elítéléséhez.⁴⁸ Munkaadójának kapcsolatai révén ismerkedett össze ugyanis Paillet kapitánnyal, a budapesti francia követség helyettes katonai attaséjával és feleségével. Madame Paillet igyekezett segíteni a jobb napokat látott magyar grófnőn, akár nyugati gyógyszerek beszerzésével, akár gyöngysorának külföldi értékesítésével. Ez a kapcsolat azonban felkeltette a hatóságok figyelmét is. A Belügyminisztérium 1952. július 7-én indított nyomozást Csáky Mihályné ellen, amelynek eredményeként a Budapesti Megyei Bíróság 1952. december 4-én meghozott ítélete az asszonyt kémkedés, devizagazdálkodás és tiltott határátlépési kísérlet vádjában bűnösnek találta és tizenkét évi börtönbüntetésre, valamint

⁴³ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.; illetve Niederschrift von Kapitän Franz Mikuleczky [Mikuleczky Ferenc], Schloss Freudenstein in Eppan bei Bozen, Italien. [1950-es évek] ÖStA HHStA SB Csaky 242-11.

⁴⁴ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.; illetve Augusta G[rä]fin Csáky, Nachlass Ladislaus Csáky (1942–1963)/ Lebenslauf. ÖStA HHStA SB Csaky 239-11.

⁴⁵ BFL/ A jogszolgáltatás területi szervei/ Rónay Tibor közjegyző iratai. Okiratok. HU BFL - VI-I.155.a - 1949 – 0070.

⁴⁶ *Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948.* (Monográfiák 1.) Bp. 2010. 212–216.

⁴⁷ 1920-tól indultak vöröskeresztes vonatok az Országos Gyermekvédő Liga szervezésében először Hollandiába, majd a későbbi években Belgiumba és Luxemburgba is. A gyermekvédő akció résztvevői hónapokat töltöttek el egy-egy nyugat-európai családnál, főként azzal a céllal, hogy a háborúban lesoványodott, éhező gyermekek megerősödvé, egészségesen térjenek haza. A második világháború alatt és utána is néhány évig újjáéledt, illetve folytatódott az akció. Lásd például *Pusztai Gábor: Gyermekvonatok Hollandiába. Gyermekmentő akció az első világháború után.* Alföld 71. (2020) 9. sz. 72–77.

⁴⁸ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

teljes vagyonek Kobzása ítélté.⁴⁹ (Paillet helyettes katonai attasé pedig, feltehetően az ügyel összefüggésben, persona non grata lett a magyar vezetés számára, és 1953 januárjában kiutasították az országból.)⁵⁰ Csáky 1956. augusztus 31-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből (elbocsátólevelén egyébként 15 évi börtönbüntetés szerepel ítéletként) – bár egy kézírásos megjegyzés szerint csak 1957. március 2-ig szakították meg a büntetés végrehajtását.⁵¹

Mivel Csáky Mihályné vallomásaához csatolt önéletrajza a nyomozás egyik dokumentumaként keletkezett,⁵² az 1952 utáni eseményeket természetesen már nem tartalmazza. Csáky Mihály hollétéről csak 1954-ben szerzett tudomást a család. A gróf 1955-ben, 10 év után szabadult a szovjet kényszermunka-táborból és bátyjánál talált menedéket a bajorországi Holzschwangban.⁵³ Miután feleségének is sikerült kijutnia nyugat-német területre, úgy tűnik, a család Csáky Mihály édesanyjával, a szintén 1956 nyarán kivándorolt özvegy gróf Csáky Lászlóné, született gróf Degenfeld-Schonburg Augustával együtt az eybachi (Baden-Württemberg tartomány) Degenfeld-kastélyban élt.⁵⁴ Férje 1974. május 18-án bekövetkezett halála után még kevesebb információval rendelkezünk Csáky Mihályné további sorsáról; csupán annyi bizonyos, hogy 1988. április 30-án hunyt el Torontóban.⁵⁵

Bár a Csáky családnak az Osztrák Állami Levéltárban őrzött szepesmindszenti levéltára igen informatív s időbeli kereteit és az érintett témákat tekintve is rendkívül széles spektrumot ölel fel, jelen munkában Csáky Mihályné hagyatékát felhasználva az első világháború után határon túlra került magyar arisztokrácia életviszonyaival foglalkozom, a Trianon és következményei által előidézett vagyoni és mentalitásbeli változásokra fókuszálva.

Kisebbségi lét arisztokrata perspektívából

Mind a Csáky, mind a Nemes család számos olyan birtoktesttel rendelkezett a történelmi Magyarország területén, amely a világháború után a trianoni határokön kívülre került. A vizsgált forrásokban ezek közül a hidvégi (Háromszék

⁴⁹ Vizsgálati dosszié Csáky Mihályné és társai ügyében. BM. VI/1-a. 10-51023/52. (1952–1956.) ÖStA HHStA SB Csaky 280-3. – Ugyanebben az ügyben az asszony fiát hat, menyét négy évi börtönbüntetésre ítélté a bíróság (lásd *uo.*).

⁵⁰ A budapesti francia követség helyettes katonai attaséjának kiutasítása. Népszava, 1953. január 27. 2.

⁵¹ Elbocsátólevelé Csáky Mihályné (Nemes Gabriella) részére. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

⁵² Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3. – Az asszony szabadkozok is álmatlansága, fáradtsága miatt – kérdés, mi áll ezeknek a tüneteknek a hátterében.

⁵³ Personaldokumente/Lebenslauf. ÖStA HHStA SB Csaky 280-4.

⁵⁴ Lásd például Korrespondenz mit Augusta Gräfin Csáky/ Budapest Főváros II. Kerületi Tanács által kiadott helyhatósági bizonyítvány kivándorlás céljára. Bp., 1956. júl. 3. ÖStA HHStA SB Csaky 239-4.

⁵⁵ Az adat forrása: Magyar Főnemességi Adattár (<https://bit.ly/3m0EjBM>, letöltés 2020. szept. 4.).

vármegye) és komjáti (Nyitra vármegye) Nemes-, illetve leggyakrabban a hotkócí⁵⁶ (Szepes-Ujvár, a zsegrai birtok része, Szepes vármegye) és szepesmindszenti (Szepes vármegye) Csáky-birtokokról esik szó. A Csáky-Nemes házaspár magánéletében a mindszenti kastély és birtok játszotta a legfontosabb szerepet, mivel itt rendezték be közös életüket; de szoros anyagi szálak fűzték őket a hotkóci uradalomhoz is.

Mindkét birtokról maradtak fenn adatok az 1897-es gazdacímárban⁵⁷ és részben az 1930-as évekből is, így lokális szinten rekonstruálni lehet az 1919-ben megindult csehszlovák földreform okozta területi veszteségeket, illetve Hotkóc esetében a fennálló anyagi helyzetet.⁵⁸ A Csáky Albin tulajdonában álló, 28 mezőgazdasági cselédet foglalkoztató szepesmindszenti uradalom területe 1897-ben összesen 1952 katasztrális holdat tett ki, amelynek mintegy háromnegyedét (76%-át) fenyőerdő borította.⁵⁹ A birtok méretét egy 1938-as összeírás 1778,5 katasztrális holdban határozta meg. A veszteség tehát első pillantásra nem nagy mértékű, mindössze 173,5 hold volt⁶⁰ – ez valóban szinte elenyészőnek nevezhető a romániai és jugoszláviai gyakorlathoz képest.⁶¹ A döntést az államban alkalmazott földreform szabályai mellett nyilvánvalóan befolyásolta az a tény is, hogy a tulajdonosok nem éltek opciós jogukkal, helyben maradtak és felvették a csehszlovák állampolgárságot.⁶²

⁵⁶ Ma Hodkovce (Zsigra része), Szlovákia, Kassai kerület.

⁵⁷ A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája I–II. Szerk. A Magyar Kir[ályi] Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1897. II. Gazdacímár (a továbbiakban: Gazdacímár 1897.)

⁵⁸ A csehszlovák földreformhoz lásd *Bartha Ákos*: A két világháború közti csehszlovák, jugoszláv és román földbirtokrendezés. *Valóság* 55. (2012) 10. sz. 96–111.; *Simon Attila*: Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban. *Századok* 138. (2004) 1361–1380.

⁵⁹ *Gazdacímár 1897*. 310–311.

⁶⁰ György Csaky, Restituierung/ Grundbuchsauszeige, Kataster/ Zoltán György[?] levele Csáky Mihálynéhoz. Prešov [Eperjes], 1948. júl. 11. ÖStA HHStA SB Csaky 280-9.

⁶¹ Romániában – az eltérő területi, domborzati és infrastrukturális viszonyokat figyelembe véve – négy különböző földreformtörvény született, azonban mind közül az Erdélyre vonatkozó volt a legszigorúbb. Az 1921. július 30-án elfogadott földbirtoktörvény egy passzusa – rendkívüli módon – egyes földbirtokok kárpótlás nélküli elkobzását is elrendelte, amennyiben a birtok tulajdonosa 1918. december 1. és a törvény kihirdetésének napja közé eső időszak alatt nem hivatalos megbízatás vagy kiküldetés miatt tartózkodott az országon kívül. Ez természetesen a Magyarországra átmenekült vagy a más országba emigrált nagybirtokos főurakat érintette leginkább. A helyzetet csak súlyosbította, hogy a román állam a törvény végrehajtása során a Magyarországra átköltözött és itt magyar állampolgárságot nyert földbirtokosok birtokait egyszerűen elkobozta. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban is a romániaihoz hasonló rendszerben, területenként eltérő módon zajlott a földreform és a nagybirtokok felosztása. Így, míg a Vajdaságban maximum 500 hold, addig a szlovén területeken maximum 200 holdnyi nagybirtok maradt a régi tulajdonosok kezén, a többi kárpótlás fejében elvette az állam, hogy aztán kisbirtokok formájában értékesítse. *Simon Attila – Kovács Attila*: Gazdaság és nacionalizmus. *Földreformok az utódállamokban*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* i. m. 118–124.

⁶² Igazolvány gróf Csáky Mihályné magyar állampolgárságának megszűnéséről. Bp., 1924. szept. 2. ÖStA HHStA SB Csaky 243-6. Gabrielle Nemes; illetve Freiherr von Stackelberg an Michael Graf Csáky, Karlsruhe-Durlach, 23. März 1961. ÖStA HHStA SB Csaky 242-6. Namensänderung.

Mivel azonban a földreform során kisajátított területek nagyobb részét jelen esetben a legelő- és rétállomány adta, a birtok összetételének aránya még jobban eltolódott az erdők irányába – amelyek így az uradalom összterületének már 80%-át képezték. Az állatállomány tekintetében azonban ennél lényegesebb változások történtek az eltelt 40 év alatt. Az adatokból úgy tűnik, Csáky Albin mindszenti uradalmán a szarvasmarha-tenyésztést (143 db) részesítette előnyben, egyetlen juhot sem tartott. Unokája idejében éppen fordított tendencia érvényesült: 46 szarvasmarhára mintegy 308 juh jutott, és emellett a lovak száma is szinte megduplázódott 1897-hez képest (18 db – 32 db). A sertések viszont teljes mértékben eltűntek a birtokról, míg a 19. század végén 75 szerepelt a statisztikai összeírásban.⁶³

Területét tekintve a szepesmindszentinél nagyobb gazdaságnak tűnik a hotkóci (zsegrai), amelynek feléhez apai öröksége fejében jutott Csáky Mihályné. A családi levelezésből egy konfliktus is kibontakozik a háttérben, amely árnyalja a fényűző arisztokrata életmódról alkotott sztereotípiákat is. Az asszony és édesanyja viszonya nem volt felhőtlen, erről Csáky Mihály egy anyósához írott levele is tanúskodik. Nemes Jánosné adósságai miatt képtelen volt kifizetni lánya apai örökségét, ezért a hotkóci Csáky-birtok felét adta neki az összeg helyett.⁶⁴ Az 1897-ben még 2580 katasztrális holdnyi uradalom méreteinek 1920 utáni alakulásáról alig állnak rendelkezésünkre adatok, de a rajta lévő állatállományról és ingóságokról készült egy összeírás 1932-ben.⁶⁵ Eszerint a haszonállatok száma némileg megcsappant, de továbbra is a juhtenyésztés dominált a birtokon. Beszédesebb azonban néhány ceruzával feljegyzett szám: az összesen 703 700 cseh korona értékre felbecsült gazdaságot ekkor kb. 450 000 korona tartozás terhelte – vagyis a készpénzben kifizetendő örökséget helyettesítő birtok csak további adósságokat hozott a Csáky-házaspárnak.

Ilyen mértékű adósság-felhalmozás mögött több tényező is állhatott, melyek között feltehetően fontos szerepet játszott a gazdasági világválság és a nyomában járó recesszió is. De a csehszlovák földreform adóügyi intézkedései is – sok más egykori magyar nagybirtokhoz hasonlóan –, bizonyosan hozzájárultak a kialakult helyzethez.⁶⁶ (Herceg Odescalchi Károly például apja halála után örökölte meg a

⁶³ Az állatállomány adatainak forrásához lásd *Gazdaczimtár 1897.* 310–311.; György Csaky, *Restituirung/ Grundbuchsauszeige, Kataster/ Zoltán György[?] levele Csáky Mihálynéhez.* Prešov [Eperjes], 1948. júl. 11. ÖStA HHStA SB Csaky 280-9. A stratégia megváltoztatásában esetleg szerepet játszott az a körülmény is, hogy a birtokos a jobb minőségű földeket veszítette el a földreform során.

⁶⁴ Csáky Mihály levele anyósához, Nemes Jánosnéhoz [1932. eleje] és Nemes Jánosné levele Csáky Mihályhoz. Bp., 1932. febr. 20. ÖStA HHStA SB Csaky 239-2. Michael Graf Csaky, 1930–32.

⁶⁵ A hotkóci mezőgazdaság szertárszámlája 1932. évben. Hotkovce [sic], 1932. jún. 22. ÖStA HHStA SB Csaky 243-5. Janos Nemes, Natalie Csaky, 1928–32.

⁶⁶ Arra vonatkozóan, hogy a birtokigazgatás terén milyen kvalitásokkal rendelkeztek a Csáky és a Nemes család tagjai, nem rendelkezünk információval – holott a nem megfelelő irányítás, az elmaradt eredmények is hozzájárulhattak az adósság felhalmozáshoz.

szolcsányi birtokot, amelyet elmondása szerint 1938-ban már összesen 3 000 000 cseh korona adóhátralék terhelt. A kvázi vagyonadó mellett az összeg tekintélyes részét az a büntetés tette ki, amelyet azért vetettek ki a hitbizományi birtok tulajdonosára, mert az apa – passzív rezisztenciaként – megtagadta az említett adó befizetését.⁶⁷ Számos ismerős család küzdött ekkoriban hasonló problémákkal, akár olyan konkrét következményekkel is szembesülve, mint a végrehajtók megjelenése. Ismerünk olyan esetet is, amikor az adóbehajtók a kastély tulajdonosának még az óráját is kiszedték a zsebéből.⁶⁸ A helyzet sommás összegzését adta egy budatini⁶⁹ Csáky-rokon: „Rémes dolgok történnek a világban és még csodálkozni is alig lehet, túl sok volt a memento és ez szerintem kasztunk és fajtánk logikus vége, e felé vitorlázunk mindnyájan kisebb-nagyobb sebességgel. Megváltoztak az életfeltételek és aki ezt idejekorán be nem látja und der sich nicht rechtzeitig umstellen kann oder will [aki nem tud, vagy nem akar időben alkalmazkodni – B. É.], alámerül. Csak peinlich [kínos], hogy pont mi éljük ezt meg.”⁷⁰ Hosszas családi vita után Csáky Mihály végül kénytelen volt eladni felesége hotkóci részeseését, döntésével még jobban magára haragítva a birtok másik felének tulajdonosát, anyósát és egyben nagynénjét, a már említett Csáky Ilonát.⁷¹

Csáky Mihálynénak a férjével folytatott levelezésében közvetlen módon csak ritkán jelennek meg kifejezetten a kisebbségi létállapotból adódó hátrányok. 1924 tavaszán a jegyospár hetekig nem látta egymást, mivel a vőlegény a Drezda közeli Tharandtban végezte erdőmérnöki tanulmányait. A naponta elküldött levelek vizsziatérő témája volt beadott házassági kérvényük elhúzódó ügye, amely az utódállamok létrejötte nyomán kialakuló, a lakosság állampolgárságával kapcsolatos problémahalmaz egy tipikus epizódját jelentette. A trianoni békeszerződés vonatkozó rendelkezései (63–65. cikkely) ugyanis elsősorban a községi illetőséghez, valamint az adott térségben fennálló nyelvi-etnikai viszonyokhoz kötötték az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban élő magyarság (és a többi nemzetiség) állampolgárságának megállapítását. A községi illetőség megállapítása azonban számos bonyodalommal járt. Egyrészt magának a kategóriának az értelmezése sem volt egységes a kérdéses területeken,⁷² másrészt a szükséges dokumentumok bemuta-

⁶⁷ Odescalchi Károlynak végül nem kevés anyagi áldozat árán sikerült örökségét egy prosperáló erdőgazdasággá fejlesztenie, de ezzel inkább a kivételek táborát erősítette. *Hg. Odescalchi Károly: Régi időről... nagy távlatból.* Kézirat. Odescalchi Mark tulajdona. 326–330.

⁶⁸ Csáky Natália [?] levele Csáky Mihályhoz. Budatin, 1932. okt. 19. ÖStA HHStA SB Csaky 239-2.

⁶⁹ Budatín, ma Zsolna városrésze, Szlovákia, Zsolnai kerület.

⁷⁰ Csáky Natália [?] levele Csáky Mihályhoz. Budatin, 1932. okt. 19. ÖStA HHStA SB Csaky 239-2.

⁷¹ Csáky Mihály levele Csáky Ilonához. Szepesmindszent, 1932. júl. 31. és Csáky Ilona levele Csáky Mihályhoz. Dinard, 1932. júl. [?]. ÖStA HHStA SB Csaky 239-2.

⁷² Az első problémát az jelentette, hogy a községi illetőség megszerzésére vonatkozó szabályozások eltérőek voltak az egyes területeken már a dualizmus évtizedeiben is. Fontos különbség az osztrák és a magyar illetőség „elkönyvelése” esetében, hogy míg osztrák területeken ezt az egyénnek minden

tása is nehézségekbe ütközött: az elmúlt évek zavaros viszonyai vagy egyszerűen a hiányos iratvezetés miatt számos esetben hiánypótlásra volt szükség.

Hasonló nehézségekkel találta szembe magát (a magyar állampolgárnak megmaradt) Nemes János is, aki lánya házasságkötéséhez igyekezett beszerezni a szükséges dokumentumokat. Még ügyvédje sem tudott biztos információkat adni arról, hogy melyik hivatal kezelése alá tartozik az ügy, így a kérvény nem egyszer éppen az illetőségi hely tisztázatlansága miatt vándorolt egyik ügyintézőtől a másikig. Ugyanezzel a problémával természetesen Csáky Mihály is találkozott: „Kassán visszautasították házassági kérvényemet, mert [Szepes]Mindszenti illetőségű vagyok, s az Lőcsére, illetve Liptó sz[ent] Miklósrá⁷³ tartozik. Lőcsén nem akarták jól véleményezni, mert az[t] mondták, az én egyetlenem magyar illetőségű; s így ment Sz[ent]Miklósrá. Írtam rögtön Römernek,⁷⁴ hogy mindent mozgasson meg, hogy lehetőleg jól és gyorsan Pozsonyba kerüljön az ügy; és hogy, ha szükséges, anyagi áldozatok árán is!”⁷⁵

Úgy tűnik tehát, a csehszlovák adminisztráció még 1924-ben sem működött olajozottan ebben a kérdésben; az illetékes szervek tanácstalanságát és az átmenet lezáratlanságát jelzi, hogy a házassági kérvény megjárta Kassát, Lőcsét és Liptószentmiklóst is, mielőtt Pozsonyban elbírálásra került. Három hét eltelével azonban a kérvény még mindig nem jutott el az egykori koronázóvárosba. Csáky egy, az elhúzódo ügyintézés kapcsán elejtett megjegyzéséből pedig kiderül, hogy leendő apósa honosságának tisztázása is hasonló körülmények között zajlott.⁷⁶ Az ügyintézőt persze nyilvánvalóan az is bonyolította, hogy a házasulandók maguk sem voltak tisztában saját illetőségi helyükkel és állampolgárságukkal – Nemes Gabriella zárójeles kommentárja legalábbis erre utal: „Ma írt végre Römer, hogy a kérvényt Sz[ent]Miklósrá (vagy hová az ördögbe) kellett küldje, de mivel én m[agyar] állampolgár (???) vagyok, hát fél [a] nehézségektől! Pedig ez ostobaság és csak ijesztgetés!”⁷⁷

esetben kérelmeznie kellett, addig a magyar szabályozás szerint bizonyos feltételek teljesülése (négy év folyamatos helyben lakás és hozzájárulás a község terheihez) után automatikusan bejegyeztetett az adott község kötelékébe. A Monarchián belüli helyváltoztatás és letelepedés szabadságának következtében akadt olyan eset, hogy az érintett egyén nem volt képes megnevezni eredeti illetőségét, és ebben – dokumentumok híján – gyakran az illetékes közigazgatási szerv sem tudott egyhamar segítségére lenni. *Ganczer Mónika: Az első világháború utáni magyar és osztrák illetőségről.* In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére.* Szerk. Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely. Győr 2013. 183–189.

⁷³ Ma Liptovský Mikuláš, Szlovákia, Zsolna kerület.

⁷⁴ Feltehetőleg a Nemes család ügyvédje.

⁷⁵ Csáky Mihály levele Nemes Gabriellához. Tharandt, 1924. ápr. 25. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

⁷⁶ Csáky Mihály levele Nemes Gabriellához. Szepesmindszent, 1924. máj. 17. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.; Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

⁷⁷ Nemes Gabriella levele Csáky Mihályhoz. Komját, 1924. ápr. 24. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

Csáky Mihályné életében – legalábbis a fennmaradt dokumentumok szerint – ritkán fordult elő, hogy a bürokrácia keretein kívül is érintkezett volna cseh vagy szlovák nemzetiségű egyénekkel, családokkal – ideértve a cseh arisztokráciát is. Leveleiben gyakran beszámolt férjének a különböző komjáti társasági eseményekről, társas összejövetelekről, melyekre általában szomszédos kastélytulajdonosokat, esetleg pozsonyi ismerősöket hívtak meg a Nemes-szülők. Korai levelezésükben többször is említi az Edelsheim-Gyulai grófok felsőelefánti⁷⁸ rezidenciáját, ahová gyakran ellátogatott, illetve szívesen fogadta otthonában az egykori pálos kolostor főúri lakóit. Cseh vagy szlovák „látogatókról” mindössze egyszer tesz említést: „Ezen a nyáron és ősszel [1920 – B. É.] a vidéken állomásozó Cseh katonaság tisztikara hozott életet a házba. Igen sok család (asszony és gyermek) nálunk lakott mint vendég. Anyámtól abban az időben kaptam egy pofont, mert egyik tiszt udvarolni akart nekem és én nem utasítottam vissza elég erélyesen, hiszen az illető nős volt.”⁷⁹

Ismerve a magyar arisztokráciának az utódállamok megszálló csapataival szembeni ellenérzéseit,⁸⁰ minden bizonnyal ismét csak az önéletrajz keletkezési körülményeinek tudhatjuk be, hogy Csáky Mihályné miként nyilatkozott a komjáti kastélyban „elkvártélyozott” cseh tisztekről. Ellenkező esetben ugyanis nehezen elképzelhető, hogy ebben a hangnemben említette volna meg annak a hadseregnek a katonáit, amely éppen azon munkálkodott, hogy szülőföldjét de facto uralma alá vegye. Talán nem pusztán spekuláció, ha az elcsattant pofon mögött sem csupán azt az indokot sejtjük, hogy az illető cseh tiszt nős volt. Tekintve, hogy férjét többek között a kisebbségi magyarság körében végzett szervező- és érdekvédelmi tevékenysége miatt tartóztatták le és deportálták a Szovjetunióba Esterházy Jánossal és a Szlovenszkói Magyar Párt több vezetőségi tagjával együtt, ahol a vallomás-önéletrajz keletkezésének időpontjában is raboskodott, emberileg érthető lenne az is, ha Csáky Mihályné ebben a helyzetben inkább a család csehek iránti szimpátiáját igyekezett volna hangsúlyozni, semmint „hazafiságát”.⁸¹

A levelekben mindössze egyetlen alkalommal találunk említést arra nézve, hogy az asszony is aktívan támogatta volna férje közéleti tevékenységét. 1930 novemberében Csáky Mihály drezdai gyógykúrája miatt (melynek hátterében hasonló indokok és célok álltak, mint felesége egy évvel korábbi franzensbadi

⁷⁸ Ma Horné Lefantovce, Szlovákia, Nyitrai kerület.

⁷⁹ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

⁸⁰ Ehhez lásd *Bittera Éva*: „Homonnáról legjobban a farkasokra, a csehekre és az orchideákra emlékszem.” Idegen nemzetiségű helyi lakosok és megszálló katonák az első világháború utáni években, női arisztokrata szerzők műveiben. In: KET: Kultúrák és etnikumok találkozása. (Dimenziók II.) Szerk. Berta Erika et al. Bp. 2019. 55–65.

⁸¹ *Esterházy L.: Szívek az ár ellen* i. m. 170.

kezelése esetében) nem tudott jelen lenni a SZMKE iglói tagozatának soron következő estélyén, így az asszony képviselte férjét a rendezvényen. Csáky Mihályné, úgy tűnik, nem kedvelte a hasonló protokolláris társasági eseményeket, így negatív előítéletekkel érkezett az eseményre, de végül kellemesen csalódott. A férjének küldött beszámolója arra enged következtetni, hogy a trianoni határokon kívül maradt magyarság mindennapi érdekérvényesítéséért folytatott harca távol állt az ő megszokott, saját zárt világától, és ritkán fordulhatott elő, hogy elkísérje férjét hasonló estélyekre. Ez alkalommal azonban lelkesedve írt az est programjairól, többek között egy, a Hortobágyot bemutató előadásról. Úgy fest, az Iglón tapasztaltak (újra?) ráébresztették arra a felelősségre és egyben lehetőségre, amely társadalmi rangjából és vagyoni helyzetéből (még ha az nem is volt minden tekintetben a korábbiakban megszokott) adódott a magyarság helyzetének javítása és a magyar kultúra fennmaradása terén. „Szomorúan érintett engem csak az, hogy magunk fajta senki [kiemelés az eredeti szövegben – B. É.] sem volt, ismerős 3 darab [...]. Tulajdonképpen empört [felháborodott – B. É.] vagyok, hogy ez a léha banda semmi áldozatot sem képes tenni, ami elvégre kötelessége lenne!”⁸² Mindennek ellenére a fenti kérdéskör továbbra sem merül fel gyakran a levelekben, és nincs információnk arról, hogy Csáky Mihályné a későbbiekben ellátogatott-e még hasonló rendezvényekre férjével vagy nélküle. (Kizárni nem lehet, hiszen a levelek csak azokról az eseményekről tudósítanak, amelyek idején a házaspár tagjai egymástól távol tartózkodtak.)

A vizsgált dokumentumokban a fentiekén kívül ritkán találunk olyan közvetlen információkat, amelyek a kisebbségi sorba jutott magyar arisztokrácia saját, megváltozott helyzetére adott reflexióiként lennének értelmezhetők. Közvetett úton viszont ezek a levelek is alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk bővíthessük ismereteinket az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának és a trianoni döntés következményeinek mentalitástörténeti vonatkozásairól. A továbbiakban arra keresem a választ, hogy milyen komponensek alkották egy „külhonba szakadt” magyar grófnő „mentális térképét”. Ehhez alapvetően Csáky Mihályné férjéhez írott leveleinek keletkezési helyét, az adott települések felkeresésének gyakoriságát és motivációját, valamint az azokkal összekapcsolható tevékenységeket elemzem.

A házaspár szűk értelemben vett családi, baráti és gazdasági kapcsolatrendszerének földrajzi kereteit (eltekintve a pusztatomaji gazdaságtól) az egykori Szepes

⁸² Csáky Mihályné levele férjéhez. Szepesmindszent, 1930. dec. 1. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9. Csáky Mihályt nagyra becsülték az egyesület köreiből is: távolléte kapcsán a tagok egy aláírásukkal (mintegy 70 db) ellátott üdvözlőlappal biztatták a gróft a gyors gyógyulásra és a mielőbbi visszatérésre; az iglói fiókegylet vezetője, dr. Förster Lajos pedig kísérelőlevelében részletesen tudósította Csákyt az esemény lefolyásáról. Förster Lajos levele Csáky Mihályhoz. Igló, 1930. dec. 1. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

és Nyitra vármegyék képezték. Erről vallanak többek között Csáky Mihály Komjátón tartózkodó feleségéhez írott levelei 1927 áprilisából. A gróf a szepesmindszenti gazdaság körüli tavaszi teendők elvégzése miatt maradt otthon. (Ezekből egyébként olyannyira kivette a részét, hogy ő maga is egész napokat töltött krumpliültetéssel). Ügyintézés közben pedig sorra látogatta a környékbeli rokonokat: „Ma erős napom volt. Már reggel mentem Lőcsére adóhivatalba és erdészemmel tárgyalni; ebédre Márkusfalura,⁸³ hol Ákossal⁸⁴ beszéltem gazdasági ügyeket és egyebeket. Onnan uzsonnára Hottkócra; Keresztmami [Csáky Ilona – B. É.] elment [...] Kassára totón [értsd: autón – B. É.]. Hottkócon volt M. Anna⁸⁵, kivel gyapjúról és hasonló aktuális gazdasági themákról diskuráltunk. [...] 8-kor jött haza Keresztmama, mire én is hazajöttem.”⁸⁶

A Csehszlovákiában maradt magyar arisztokrácia a legfelsőbb szintű hivatalos ügyeit magától értetődően már nem Budapesten vagy Bécsben, hanem Pozsonyban, illetve Prágában intézte. A csehszlovák fővároshoz azonban soha nem fűzte olyan szoros gazdasági, társadalmi és nem utolsósorban érzelmi kötelék, mint Budapesthez, illetve Pozsonyhoz. Sok rokon famíliához hasonlóan a Csáky család tagjait is általában itt találjuk az éves városi „séjour” [tartózkodás, időzés – B. É.] során – bár Csáky Mihály és felesége esetében házasságkötésük után egyre ritkábban fordult elő, hogy hetekre betelepdedtek volna a városba. Levéltári irataik szerint Prágában inkább csak átutazóban fordultak meg, illetve a gróf az 1920-as és 1930-as évek fordulóján többször is időzött itt a birtokkal kapcsolatos kérelmek és földhivatali ügyek intézése végett.⁸⁷

1. táblázat Csáky Mihályné leveleinek keletkezési helye, ideje és száma (1922–1943)

Település	1922–1929	1930–1939	1940–1943	Összesen
Bánhalma-Kunhegyes-Pusztatomaj	2		2	4
Berlin		2		2
Bécs	1			1
Budapest	16	6		22
Budatin	1	1		2
Dinard		12		12
Franzensbad	28			28
Fonyód-Bélatelep		6		6
Ismeretlen	6	4	2	12
Komját	122			122

⁸³ Ma Markušovce, Szlovákia, Kassai kerület.

⁸⁴ Báró Wieland Ákos (1879–1955).

⁸⁵ Ismeretlen személy, feltehetően a Máriássy család tagja.

⁸⁶ Csáky Mihály levele feleségéhez. Szepesmindszent, 1927. ápr. 22. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

⁸⁷ Lásd például Csáky Mihály levele feleségéhez. Prága, 1928. máj. 8.; Csáky Mihály sürgönye feleségéhez. Prága, 1931. jún. 18. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

Település	1922–1929	1930–1939	1940–1943	Összesen
Köln		1		1
Miskolc		1		1
Mont-Saint-Michel		1		1
Párizs		23		23
Prága	1	2		3
Poprád	1			1
Pozsony	1			1
Szepesmindszent		25	5	30
Ürmény			1	1
Összesen	179 db	84 db	10 db	273 db

Csáky Mihályné hétköznapjainak helyszínét 1945-ig jellemzően a történeti Magyarország Szepes, illetve Nyitra vármegyéje adta. Az 1. táblázatban a férjéhez írott 273 levelet és sürgőnyt keletkezési/feladási helyük szerint csoportosítottam. Csupán a számokból természetesen nem lehet messzemenő következtetésekre jutni, de keletkezésük körülményeit és a források időbeli megoszlását is figyelembe véve mégis levonhatók bizonyos tanulságok. Kiindulópontként le kell szögezni, hogy az asszony nyilvánvalóan csak olyan esetben kommunikált írásban férjével, mikor éppen külön földrajzi helyen tartózkodtak. Tehát a levelek és táviratok nem alkalmasak arra, hogy csupán rájuk támaszkodva napról napra rekonstruálni lehessen Csáky Mihályné tartózkodási helyét a több mint húsz évet kitevő időintervallumban. Arról azonban sokat elárulnak, hogy hol töltötte az idejét egy főúri feleség, ha a férje távol volt tőle, illetve milyen lehetőségekben gondolkozott, ha önálló utazást tervezett. Ez utóbbi szempontnál a levelekből kirajzolódó képet erősíti Csáky Mihályné már sokat idézett önéletrajza is, amelyben minden nagyobb külföldi útjáról említést tesz – nincs köztük olyan, amelyről a levelek ne tanúskodnának.

Egyértelműen Komjátról írta a legtöbb levelet (leendő) férjének. Ezek körülbelül háromnegyede még a házasságkötésük előtt keletkezett. Levelezésük szempontjából az egyik legtermékenyebb időszak 1924 tavasza volt, melyet a jegyespár a vőlegény már említett tharandti erdőmérnöki tanulmányai miatt töltött egymástól távol. Menyasszonya egyelőre a komjáti Nemes-kastélyban élt szüleiével, s napközben gyakran végiglátogatta a környékbeli rokon családokat, ismerősöket. (Napjai hasonlóan zsúfoltan teltek, mint Csáky Mihály fentebb idézett „körútja.”) 1927-ben és 1928-ban 16, illetve 17 levelet küldött még férjének a szülői kastélyból, de ezzel vége is szakad a komjáti leveleknek. A cezúra mögött feltehetően apja halála állt (1928). Bár a megözvegyült Nemes Jánosné hivatalosan továbbra is Komjáton élt, egyre több időt töltött az alföldi birtokán.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes helyszínek előfordulásának gyakoriságát sem. Ha csupán a számarányokat nézzük, feltűnő, hogy a Franzensbadban és Párizsban kelt levelek száma eléri, sőt meg is haladja a

budapestieket és szepesmindszentieket. A békeidők népszerű fürdőhelyén (1929) és a francia fővárosban (1935) viszont csupán egy-egy alkalommal (illetve Párizsban még egyszer, átutazóban) tartózkodott Csáky Mihályné, akkor viszont hosszabb ideig, mindennap levelet küldve férjének. Szepesmindszenti otthonukból és Budapestről azonban eltérő időpontokban írt Jella – ahogyan őt a családban becézték. Bécsben, Berlinben, Kölnben, Miskolcon, Poprádon, Mont-Saint-Michel szigetén és Prágában is (!) csak átutazóban vagy a helyi nevezetességek megtekintésének erejéig fordult meg, nem időzött napokig. Ürmény⁸⁸ és Budatin ismerős és rokon családok lakhelye volt, s kissé távolabb estek a házaspár szepesmindszenti otthonától. (Különösen Budatin esetében igaz, hogy a Csáky-házaspár sejtetően gyakrabban meglátogatta az itt élő rokonokat; az csak ritkán fordulhatott elő, hogy az asszony a férje nélkül ebben az ódon várkastélyban éjszakázott volna.⁸⁹)

Feltétlenül ki kell térni két olyan Csáky Mihályné számára fontos településre, melyek funkciójukban ugyan hasonlóak voltak, de sem földrajzi elhelyezkedésüket, sem méreteiket, jelentőségüket tekintve nem vethetők össze egymással. Mind az észak-franciaországi Dinard, mind pedig a Balaton déli partján található Fonyód-Bélatelep kedvelt üdülőhely volt a korban. Míg az előbbi, luxus igényeket kiszolgáló nyaralóparadicsomban megfordult a nemzetközi arisztokrácia színe-java, addig Bélatelep ismertsége és jelentősége jobbára (a történelmi) Magyarországra korlátozódott. A Balaton-parti üdülőtelep a két háború közötti években élte virágkorát; a hazai politikai és társadalmi elit szívesen töltötte itt nyári szabadságát, az egykori uralkodóház tagjai is gyakran megfordultak a településen.⁹⁰ A vastagabb pénztárcával rendelkező vendégek a Sirály Szállóban vettek ki szobát vagy lakosztályt. Ez az épület Csáky Mihályné egyik levelezőlapján is szerepel.⁹¹ (Az sajnos nem derült ki, hogy fiával együtt ő maga is itt szállt-e meg.) Csáky György fonyódi játszótársai között ott találjuk a Törley-unokákat is (a pezsgőgyáros família 1917-ben vásárolt villát a telepen).⁹²

Csáky Mihályné dinard-i (1931) és bélatelepi (1930) nyaralása közül utóbbi tartozott abba az anyagi kategóriába, amelyet a család valóban meg is engedhetett magának. Dinard-ba is fiával utazott, keresztanyja, az éppen újraraházasodott Csáky Ilona meghívására. Az itt töltött idő zömét a Villiers Forbes villában és a tengerparton töltötte nagynénjével, az üdülőhelyhez hozzátartozó luxus

⁸⁸ Ma Mojmirovce, Szlovákia, Nyitrai kerület.

⁸⁹ Csáky Mihályné levele férjéhez. Budatin, 1935. febr. 18. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹⁰ *Varga István*: A fonyódi gróf Zichy Béla-telep. Villator a Balaton felett. Fonyód 2015. 224–240.

⁹¹ Csáky Mihályné levelezőlapja férjéhez. Fonyód, 1930. júl. 8. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹² *Varga I.*: A fonyódi gróf Zichy Béla-telep i. m. 122–124., illetve Csáky Mihályné levele férjéhez. Bélatelep, 1930. júl. 8. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

életmódból csak visszafogottan vette ki a részét. Szűkösebb anyagi lehetőségeit több elejtett megjegyzése is jelzi leveleiben. A Prágából Párizsba vezető út esetében például úgy döntött, hogy megfelelő lesz számukra a másodosztályú jegy is; a dinard-i hetek alatt pedig nem győzött hálálkodni férjének, amiért az „lehetővé tette” számára az utazást.⁹³ Valóban különleges lehetőség és ritka élmény lehetett az asszonynak ez a franciaországi látogatás, különösen, ha leveleit összevetjük a jóval szerényebb kiadásokkal járó bélatelepi nyaralás idején küldött írásaival: 1930 nyarán kifejezetten a kikapcsolódás és pihenés céljából utazott gyermekével a Balatonhoz, de ott tartózkodásuk egy részét megkeserítette a hűvös, esős időjárás. Emiatt Csáky Mihályné a hazatérés lehetőségét fontolgatta, mondván: „Fázni otthon is lehet, valamivel kényelmesebben, mint itt – és olcsóbban!”⁹⁴

Budapest, de különösen Pozsony, sőt Pusztatomaj is a számarányokat tekintve alulreprezentáltak mondható a Csáky Mihályné életében betöltött jelentőségükhöz képest. (Lehet, hogy a jelenség mögött egész egyszerű magyarázatot kell keresnünk: nincs kizárva, hogy az asszony a férjével együtt kereste fel legtöbbször ezeket a helyeket, így nyilvánvalóan ezek a látogatások nem szerepelnek az egymásnak küldött leveleikben.) A házasságkötése előtti években gyakrabban járt Pozsonyban a fiatal Nemes grófnő, és évtizedek múltán is szívesen gondolt vissza a városban szerzett élményeire. A szigorú arisztokrata nevelési elvek ellenére – szokatlan módon – több alkalommal is előfordult, hogy Jella napokat töltött Pozsonyban egyedül, gardedám nélkül. Igyekezett is kihasználni rövid életű szabadágát, gyakran járt moziba, színházba, s olyan darabokat is megtekintett, amelyeket édesanyja bizonyosan nem engedélyezett volna számára.⁹⁵ Ezek közé tartozott a *Cserebere* című francia operett, amelyről a következő kritika jelent meg az *Egyetértés* hasábjain: „A lehetősen sikamlós francia operettet magyarra átültetője még sikamlósabban, sőt sok helyen ízléstelen realitással hozta magyarra. Volt abban ’Zürich’, ’egyke-rendszer’ és sok más apróság, amelyeket a közönség sokszor bizonyos megütközéssel fogadott.”⁹⁶ Az egykori koronázóvárosban magánénekőrái jelentették a legfőbb elfoglaltságát. Tehetséges énekesnek bizonyult, több alkalommal is adott koncertet a pozsonyi Vigadóban. Szülei ugyan nem nézték jó szemmel szerepléseit, ő azonban lelkesedéssel üzte hobbiját, amennyiben alkalma nyílt rá – sőt, adott esetben pénzkereseti, megélhetési lehetőségként is tekintett rá.⁹⁷ Az évek előrehaladtával az asszony

⁹³ Csáky Mihályné levelei férjéhez. Dinard, 1931. aug. 23–27. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹⁴ Csáky Mihályné levele férjéhez. Bélatelep, 1930. júl. 8. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹⁵ Nemes Gabriella levele Csáky Mihályhoz. Komját, 1923. [?]. jún. 10. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹⁶ *Cserebere*. *Egyetértés*, 1923. május 23. 5.

⁹⁷ Nemes Gabriella levele Csáky Mihályhoz. Komját, 1924. ápr. 10. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.; Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

leadott efféle emancipációs törekvéseiből, Dinard-ból küldött leveleiben még ahhoz is férje írásos engedélyét kérte, hogy néha rúzszt viselhessen.⁹⁸

Hasonló élmények és érzelmek fűzték Csáky Mihálynét Budapesthez is. 1919 óta első ízben 1922–1923 telén tért vissza a család a magyar fővárosba, ekkor vették be szülei legidősebb lányukat a társasági életbe.⁹⁹ Nemes Gabriella 1923 februárjában töltötte be a huszonegyedik életévét. E korszakra már az arisztokrata nők házasságkötési életkora a korábbi 18–19 évről általában 20–22 évre tolódott ki, ám ez nem jelentette azt, hogy az első báljukon is idősebb korban vettek volna részt. Inkább azt mondhatjuk, hogy nyertek néhány „gondtalan” szezont, mielőtt férjhez mentek volna.¹⁰⁰ Annak, hogy a későbbi Csáky Mihályné első fellépése a „társaságban” viszonylag későn történt meg, több oka lehetett. Feltételezhetően ezek között szerepeltek a határátlépéshez szükséges dokumentumok, útlevelek beszerzése körüli problémák is. A lényeg azonban, hogy a Nemes család kénytelen volt kihagyni néhány báli szezont, adott esetben akár lányuk házassági esélyeit is rontva ezzel. Mindenesetre úgy tűnik, Nemes Gabriella esetében nem volt ok az aggodalomra, hisz levelei tanúsága szerint érzelmileg ekkorra már elkötelezte magát későbbi férje mellett. A fiatal nő mindamellet roppantul élvezte az olykor 100–150 fős főúri estélyeket, amelyekből minden napra jutott legalább egy, a Casinóban vagy valamelyik palotában.¹⁰¹

A határok ellenére tehát a Csehszlovákiában élő magyar arisztokrácia számára a társasági élet központja továbbra is Budapest maradt. Csáky Mihályné a későbbi években is többször megfordult itt, általában édesanyja társaságában, sorra látogatva az ismerősöket, rokonokat.¹⁰² A társasági élet mellett más okokból is el látogatott a magyar fővárosba. 1929-ben például heteket töltött Pesten kórházban fekvő édesanyja mellett.¹⁰³ A tény, hogy adott esetben az immár csehszlovákiai magyar arisztokrácia tagjai is itt gyógyították magukat, szintén arra utal, hogy a két országot elválasztó határok, bár a rajtuk való átkelés adott esetben sok nehézséggel járt, az érintettek „mentális térképét” nem befolyásolták markánsan.

A pusztatomaji birtok is hangsúlyosabb szerepet töltött be Csáky Mihályné életében, mint arra a számok alapján következtetnénk. Az asszony önéletrajzából kiderül, hogy miután a család az 1910-es évek közepén áttelepült Komjátra, az édesapa 1928-ban bekövetkezett haláláig csak ritkán jártak vissza Abádszalók

⁹⁸ Csáky Mihályné levele férjéhez. Dinard, 1931. aug. 24. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

⁹⁹ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

¹⁰⁰ *Winkelhofer, M.*: Das Leben i. m. 68.

¹⁰¹ Nemes Gabriella levele Csáky Mihályhoz. Bp., 1923. febr. 5. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

¹⁰² Csáky Mihályné levele férjéhez. Bp., 1932. okt. 19. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

¹⁰³ Csáky Mihályné levele és sürgönyei férjéhez. Bp., 1929. jan. 4.–febr. 1. ÖStA HHStA SB Csaky 244-9.

és Kunhegyes vidékére. Később az apai örökség részeként a Csáky–Nemes házaspárhoz került az itteni birtoktest egy része, amelynek gondozását a férj felügyelte. A tény, hogy csehszlovák állampolgárként és lakosként a család a magyarországi birtokait is üzemeltethette, fenntarhatta, a két ország közötti átjárhatóság, a határátlépés feltételeinek normalizálódását jelzi. (Hasonló helyzetben volt Nemeskéri Kiss Margit is,¹⁰⁴ aki az 1930-as évek végén Gödről járt át havonta többször a megörökölt kis birtokára, a Csehszlovákiában található Balassahutára.¹⁰⁵)

A határátlépés a történelmi Magyarország felbomlása utáni első időkben nem ment ilyen egyszerűen. Esterházy Lujza a következőképpen idézi fel ezzel kapcsolatos egykori érzelmeit: „Azokat viszont, akiknek sikerült útlevélhez jutniuk és látogatást tenniük Magyarországra, határtalan öröm töltötte el. Emlékszem, milyen nehéz volt könnyeimet visszatartani, amikor a csehszlovák uralom kezdetén *Magyarországra mentünk*, és a vonat átlépte azt a valamit, ami korábban nem létezett és most úgy hívták, hogy határ [kiemelés az eredeti szövegben – B. É.].”¹⁰⁶ Hasonló impresszióiról számol be Csáky Mihályné is önéletrajzában. A Nemes család 1919 nyarát Budapesten és vidéken töltötte, de a nyár végén a szülők már keresték a lehetőséget, hogy visszatérjenek Komjátra. „Ekkor merült fel első ízben az útlevél kérdés, mely azóta 20 éven keresztül foglalkoztatta az utazni vágyó embereket.”¹⁰⁷ Az útiokmányok beszerzése az asszony férjével folytatott levelezésében is vissza-visszatérő téma, és nemcsak saját maguk, hanem a személyzet vagy a nevelőnők utaztatása kapcsán is.¹⁰⁸ Az 1930-as évekre azonban egyértelműen gördülékenyebben bonyolították le az utazást, így gyakrabban lehetőségük nyílt átutazni a trianoni magyar területekre is.¹⁰⁹

Csáky Mihályné leveleinek keletkezési helyét vizsgálva tehát megállapítható, hogy az asszony pár évre beszűkült mozgástere az 1920-as évek második felétől

¹⁰⁴ Nemeskéri Kiss Margit leszármazását tekintve elsősorban anyja, gróf Szapáry Vera (1863–1936) révén tartozik az arisztokrácia sorai közé.

¹⁰⁵ *Nemeskéri Kiss Margit*: Emlékeim 1891–1973. Bp. 2007. 224–225. Balassahuta, vagy másnéven Balázs-huta, ma Felsőtisztás (Horný Tisovník) település része, Szlovákia Besztercebányai kerületében.

¹⁰⁶ *Esterházy L.*: Szívek az ár ellen i. m. 53.

¹⁰⁷ Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.

¹⁰⁸ Csáky Mihályné levele férjéhez. H. é. n. [1930 körül], ÖStA HHStA SB Csaky 244-9; Csáky Mihály levele feleségéhez. Pozsony, 1941. máj. 25. ÖStA HHStA SB Csaky 244-8.

¹⁰⁹ Közvetett módon ugyan, de ennek a mobilitásnak a hirtelen korlátozása (pontosabban ennek felmerülő lehetősége) is hozzájárult Csáky Mihályné unokaöccsének, a tizenegy hónapos Nemes Jánosnak a tragédiájához. A csehszlovák mozgósítás idején a Budapesten tartózkodó apa, Nemes Vince (Nemes Gabriella öccse) a határártól tartva sürgősen a határhoz rendelte kisfiát és annak nevelőnőjét Szepesmindszentről. Ám a gépkocsi útközben egy vasúti átjárónál összeütközött egy sínautóbuszal, és a baleset következtében mind a gyermek, mind a nevelőnő azonnal életét veszítette. Lebenslauf von Gabriella Csaky. ÖStA HHStA SB Csaky 280-3.; Gróf Nemes Vince abádszalóki földbirtokos kisfiának halálos szerencsétlensége a Felvidéken. Esti Ujság, 1938. szeptember 21. 12.

a határátkelés leegyszerűsödésével fokozatosan megnőtt. Bizonyos részleteiben visszaköszönt még az arisztokrácia monarchiabeli éves időbeosztása is, amelyben egymást váltották a hosszabb vidéki és a városi séjour-ok – bár hozzá kell tennünk, hogy a levelek alapján nem rekonstruálható biztonsággal a Csáky–Nemes házaspár éves programja. Az iratanyagból az viszont egyértelműen kirajzolódik, hogy egy arisztokrata nő a férje nélkül csupán a legindokoltabb esetben utazott nagyobb távolságra otthonától, például, ha valamelyik közeli rokonát látogatta meg. Beszédes a desztinációk megválasztása gyógyulás vagy pihenés szándéka esetén: Prága vagy egyéb csehszlovák település fel sem merült. Kivételt képez persze Franzensbad – a fürdőhely népszerűsége azonban szintén a dualista idők öröksége volt, a magát ott kúráló magyar főnemesség számára területi elhelyezkedésén kívül semmi sem kapcsolta Csehszlovákiához. Nyaralás céljából pedig a trianoni Magyarország kedvelt elit üdülőhelyére, Fonyód-Bélatelepre esett a család választása.

Összegzés

Jelen tanulmány Csáky Mihályné Nemes Gabriella férjével folytatott levelezése és életrajza alapján kísérelte meg új szempontokkal bővíteni a két háború közötti csehszlovákiai kisebbségi magyarság életviszonyairól és fennmaradásáért folytatott harcáról szóló mentalitás- és társadalomtörténeti kutatásokat. A források szerzője (csakúgy, mint a férje) származása és házasságkötése révén is olyan, a monarchiabeli társadalmi elit magas presztízsű arisztokrata családjával állt közeli rokonságban, amelyek egy része a trianoni határok meghúzása után is megmaradt – immár Csehszlovákiához került – szűkebb pátriájában. Az iratanyagban ritkán találoztunk közvetlenül a kisebbségi léthelyzettel együtt járó problémákra és nehézségekre való utalással: az állampolgársággal, a házassági kérvény elbírálásával vagy a SZMKE iglói fiókegyesületének estélyével kapcsolatban fordult csupán elő, hogy az asszony véleményt nyilvánított a megváltozott földrajzi-politikai helyzetről. A vonatkozó források ugyan nem mutatnak ok-okozati összefüggést a szűkösebb anyagi körülmények és a kisebbségi létállapot között, ám a két körülmény valójában igenis szoros összefüggésben állhatott egymással, s az eladósodás, kastélyeladások, végrehajtók megjelenése a határon túli magyarság életének többek között arisztokrácia-specifikus oldalát is megjeleníti, így a kérdés feltétlenül érdemes arra, hogy a kutatás részét képezze.

Mivel Csáky Mihályné a leveleiben legtöbbször hétköznapi ügyes-bajos dolgairól, gondjairól, közös életük menedzseléséről értekezett férjével, a konkrét szöveg kevés esetben bizonyult elég információgazdagnak a felvetett vizsgálati szempont tekintetében. Mindamellet a szövegek mégis alkalmasak arra, hogy

további adatokhoz jussunk belőlük a határon túli magyar arisztokrácia mentalitásával kapcsolatban, amennyiben keletkezésük körülményeire helyezzük a hangsúlyt. Ezek alapján kijelenthető, hogy a trianoni határokon kívül rekedt főnemeség „mentális térképe” a csehszlovák állampolgárság (részben automatikus) felvétele ellenére sem módosult, hanem megmaradt az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, de legalábbis a történeti Magyarország dimenzióinak leképezéseként. Amennyiben szepesmindszenti vagy komjáti otthonában időzött, Csáky Mihályné társasági életének magját a környékbeli vagy esetleg pár vármegyével távolabbi, de még mindig felvidéki kastélyok ismerős és rokon lakói alkották. Miután a határátlépéshez szükséges engedélyek beszerzése is megoldhatóvá vált, és a folyamat leegyszerűsödött, az asszony nyaralni a Balatonhoz, orvoshoz, nagyobb társasági események miatt Budapestre utazott, emellett férjével mindennapi életük részévé vált az alföldi birtok gondozása is. Távoli országok úticélként csak kifejezetten rokonok meglátogatása kapcsán kerültek szóba – e mögött azonban feltehetően a család anyagi lehetőségeinek beszűkülése állt. Sem Prága, sem egyéb csehszlovákiai települések nem képezték szerves részét gondolati térképüknek, még Trianon után húsz évvel sem – eltekintve természetesen Pozsonytól és a felvidéki magyar településektől.

A HUNGARIAN ARISTOCRATIC WOMAN
IN A POSITION OF NATIONAL MINORITY (1918–1945)

The Fate of Gabriella Nemes, Wife of Count Mihály Csáky,
in Light of the Family Papers

By *Éva Bittera*

SUMMARY

Based on the correspondance of Gabriella Nemes, wife of Count Mihály Csáky, with her husband, and her biography, the paper brings a new analytical perspective into the research of the interwar life conditions of the Hungarian minority in Czechoslovakia. Mrs Csáky stayed in her native land even after the establishment of the Trianon borders it had been annexed to Czechoslovakia. In the papers of the couple it is only exceptional – mostly connected to the consideration of the petition for citizenship and marriage – that references are made to problems and difficulties that derived directly from their position as a national minority. Yet the analysis of the conditions in which the letters were conceived has firmly proved that, despite the (partly automatic) adoption of Czechoslovak citizenship, the „mental map” of the aristocracy which remained outside the Trianon borders did not change at all: it continued to reflect the dimensions of the late Austro-Hungarian Monarchy, or at least of historical Hungary.